

הרב יהודה זולדן

"עשר תעשר" "כי תכלה לעשר" — קריאתם בחג הסוכות

ראשי פרקים

- א. במוצאי חג שבכל שנה
- ב. סדר קריאת הפרשיות בהקהל
- ג. קריאת התורה בשמיני עצרת
- ד. השיר של הלויים במקדש בסוכות

א. במוצאי חג שבכל שנה

במשנה באבות ה, ט נאמר:

בארבעה פרקים הדבר מתרבה: ברביעית, ובשביעית, ובמוצאי שביעית, ובמוצאי החג שבכל שנה ושנה. ברביעית מפני מעשר עני שבשלישית. בשביעית מפני מעשר עני שבששית. ובמוצאי שביעית מפני פירות שביעית. ובמוצאי החג שבכל שנה ושנה מפני גזל מתנות עניים.

הרביעית והשביעית — אלו הם שנים הבאות לאחר שנות מעשר עני בשלישית ובששית, מוצאי שביעית על כך שבשביעית היה צריך להפקיר את הפירות. סוכות זהו חג האסיף, ויש להשאיר לעניים לקט שכחה ופאה. המכנה המשותף הוא שאין לגזול את המגיע לעניים. כך נאמר במדרש במדבר רבה (וילנא) ה, ב:

"אל תגזול דל כי דל הוא" (משלי כב, כב). אמרו רבותינו במה הכתוב מדבר. אם הוא דל מהו גזול לו? אלא לא דיבר אלא במתנות עניים שהוא חייב ליתן להם מן התורה, לקט שכחה ופאה ומעשר עני, והזהיר הקב"ה שלא יגזול אדם מהם מתנות הראויות ליתן להם. כי דל הוא — די לו עניותו. לא דיו לעשיר

“עשר תעשר” “כי תכלה לעשר” – קריאתם בחג הסוכות

שהוא עומד בריוח ועני בצער, אלא אף גוזל ממנו מה שנתן לו הקב"ה?

ובכל זאת יש הבדל בין הזמנים. רביעית, שביעית ומוצאי שביעית, אלו הם עונשים על שבשנה שעברה לא נהגו נכון עם העניים ולא נתנו להם את מתנותיהם. מוצאי חג סוכות שבכל שנה – זהו חג האסיף, וזהו הזמן בו יש להשאיר לעניים לקט שכחה ופאה, פרט ועוללות. כך הסביר הרב שמעון בן צמח, התשב"ץ במגן אבות אבות ה, יב:

בחג שהוא זמן אסיפה, דרכן לתת לעניים לקט שכחה ופאה ועוללות, כי אין לעכבם יותר ואם לא נתנום כהלכה, סמוך לאותם פרקים מתרבה הדבר, אבל לא בחג שלא לערבב שמחת הרגל, כן כתב רבינו יונה ז"ל.

על מנת להזהיר ולהזכיר על נתינת אותם מתנות עניים בחג הסוכות, נראה שבחג סוכות היו קוראים פסוקים העוסקים בזה. פעם בשבע שנים, בסוכות שבמוצאי שמיטה בחג סוכות, ומדי שנה בשנה.

ב. סדר קריאת הפרשיות בהקהל

במוצאי שמיטה היה כל הקהל – אנשים נשים וטף עולים למקדש, והמלך היה קורא לפנייהם בתורה מחומש דברים. כך נאמר במשנה בסוטה פ"ז מ"ח:

וקורא מתחלת אלה הדברים (א, א), עד שמע (ו, ג), "שמע" (ו, ד-ט), "והיה אם שמע" (יא, יג-כא), "עשר תעשר" (יד, כב-כט), "וכי תכלה לעשר" (כו, יב-טו), ופרשת המלך (יז, יד-כ) וברכות וקללות (כה, א-סת) עד שגומר כל הפרשה.

בתוספתא בסוטה (ליברמן) פ"ז הי"ז מובאת מחלוקת בדבר בין חכמים לר' יהודה:

קורא מתחלת אלה הדברים עד שמע, והיה אם שמע, עשר תעשר, וכי תכלה לעשר. ר' יהודה אומ' לא היה צריך להתחיל מראש הספר. אלא שמע, והיה אם שמע תשמע, עשר תעשר, וכי תכלה לעשר, ופרשת המלך, עד שגומר את כולה, ופרשות

הרב יהודה זולדן

הנדרשות בה וגומר עד סוף "כי ה' אלוקיכם ההולך עמכם" וכ, ד) זה השם הניתן בארון שנ': "וישלח אתם משה אלף למטה לצבא אתם ואת פינחס" (במדבר לא, ו). נגיד שפנחס משוח מלחמה, וכלי הקדש זה ארון שנ': "ולא יבאו לראות כבלע" (במדבר ד, כ), ויש אומ' אלו בגדי כהונה שנ': "ובגדי הקדש" (שמות כט, כט).

על פי גירסת המשנה יש לדלג מפסוקי "עשר תעשר" לפסוקי "כי תכלה לעשר", ולחזור חזרה לקריאת פסוקי פרשת המלך,¹ והסיום הוא בקריאת הברכות והקללות.² הראשונים חלוקים בשאלה האם המלך וזיה קורא רק את הפרשות הללו, או שהמלך היה קורא הכל, והתנאים הדגישו באופן מיוחד דוקא פרשיות אלו?

רש"י בסוטה מא ע"א מסביר את סדר הקריאה:

"ושמע" "והיה אם שמוע" — ע"י דילוג. ומשם מדלג "לעשר תעשר", ומשם מדלג וקורא "כי תכלה לעשר", וברכות וקללות. ומשם חוזר למפרע וקורא "אשימה עלי מלך".³ ...ואע"פ שפרשת המלך מפסקת בין "עשר" ל"כי תכלה" קורא את אלה יחד, שלא להפסיק במעשרות, ואח"כ קורא פרשת המלך.

המגמה היא לקרוא ברצף את פסוקי המעשר — ההפרשה, הביעור והוידוי.

הרמב"ם בהלכות חגיגה ג, ג כותב:

1. בכתבי היד של המשנה, כת"י פרמה, וכת"י קויפמן, לאחר "וכי תכלה" קורא את הברכות והקללות "עד שהוא גומר את כולם". אין הוא קורא את פרשת המלך בדברים יז. כך הוא גם הנוסח במשנה שבירושלמי. בענין זה ראה: דוד הנשקה, "פרשת המלך כיצד? לדרכי עריכת המשנה", סידרא, טז (תש"ס), עמ' 21-32.
2. בבירור מחלוקתם, ראה מאמרי: "מעמד הקהל וקריאת התורה בבית כנסת", מועדי יהודה וישראל, עמ' 170-195, שם הסברנו שחכמים רואים את ייעודו של המעמד כשחזור מעמד הר סיני, ואילו ר' יהודה רואה את המטרה בלימוד תורה בהמון, ולכן אין המלך קורא פרשיות שענינם מוסר ותוכחה.
3. במשנה נאמר שקורא כי תכלה, פרשת המלך, וברכות וקללות. ואילו רש"י כותב שהיה קורא קודם ברכות וקללות ואח"כ פרשת המלך. כך הוא נוסח הגמ' בכת"י וטיקן 110. כך הגירסה גם בילקוט שמעוני תורה פרשת וילך רמז תתיקמ, וכן המאירי ותוס' איזורא לסוטה שם.

"עשר תעשר" "כי תכלה לעשר" — קריאתם בחג הסוכות

מהיכן הוא קורא? מתחילת חומש אלה הדברים עד סוף פרשת שמע, ומדלג לווהיה אם שמוע וגו', ומדלג לעשר תעשר, וקורא מעשר תעשר על הסדר עד סוף ברכות וקללות עד מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב ופוסק.⁴

עד פסוקי "עשר תעשר" (יד, כב), הוא היה מדלג על פי הפרשות הרשומות במשנה, ומכאן ואילך היה קורא ברצף עד סוף התוכחה (כת, סח). בכלל קריאה רצופה זו, נמצאת פרשת "כי תכלה לעשר", ו"פרשת המלך". מפסוקי "עשר תעשר" לא היה מדלג על כלום, ולא חוזר וקורא. יתכן שלפני הרמב"ם היה הנוסח בו לא נזכרת קריאת פרשת המלך (לעיל הע' 1), והרמב"ם הרחיב עוד וכתב שהקריאה מעשר תעשר עד סוף הברכות והקללות היתה רצופה ללא דילוגים.

כך כתב גם בפירוש המשנה שם:

וקורא מתחילה אלה הדברים ועד שמע, ושמע, והיה אם שמוע, עשר תעשר, וכי תכלה לעשר, ברכות וקללות, עד שהוא גומר את כולם.⁵

בנוסח זה לא נזכר פרשת המלך, ואין צורך לדלג. אמנם הרמב"ם פירש שהיה קורא ברצף מפסוקי עשר תעשר עד סוף התוכחה.

הרב אליעזר ממיץ, ספר יראים סימן רסו [דפוס ישן — רפט] כותב אחרת:

המלך קורא מתחילת אלה הדברים עד שמע, והיה אם שמוע, ומעשר תעשר עד כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך, פרשת המלך עד שהוא גומר כל הפרשה.

לפי היראים הרצף הוא מעשר תעשר עד כי תכלה לעשר (יד, כב-כו, טו). בכלל פסוקים אלה גם פרשת המלך. יתכן שגם לפיו, המלך חזר וקרא פרשיות אלה,

4. כך כותב הרמב"ם בפירוש המשנה בסוטה שם, וכן החינוך מצוה תריב. יתכן שלפיו, לא גרסו כאן פרשת המלך, מאחר שהקריאה כולה נקראת בלשון המשנה פרשת המלך.
5. כך הגירסה במספר כתבי יד של המשנה. ראה: ר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה, סוטה עמ' 684.

הרב יהודה זולדן

ויתכן שהכונה היא לפסוקי ההקהל ולא, יא-יד), שאף הם נקראים פרשת המלך.

מדוע חשוב היה לקרוא את פסוקי המעשרות, בין אם מדלג מ"עשר תעשר", ל"כי תכלה" וחוזר לפרשת המלך, ובין אם היה קורא ברצף מ"עשר תעשר" עד "כי תכלה לעשר"? בירושלמי סוטה ז, ח נאמר:

אמר רבי אבהו: ולמה קורין עשר תעשר כי תכלה לעשר? על ידי שיצאו ישראל משביעית לשמינית שלא לשכח את המעשרות.⁶

במוצאי השמיטה מתחילים בשנות מעשר חדשות, מאחר ועברה שנה בה לא עסקו בגידולים חקלאיים, יש צורך להזכיר לכל הקהל – האנשים הנשים והטף את חובת המעשרות וההלכות הקשורות אליה. רש"י בסוטה מא ע"א מסביר:

ומשמיע לרבים "עשר תעשר" "כי תכלה לעשר", מפני שהוא זמן אסיף ומתנות עניים והפרשת תרומות ומעשרות.

מכאן שגם במעמד הקהל המתקיים אחת לשבע שנים בחג הסוכות, מרכיב מרכזי בקריאת התורה של המלך היה תזכורת בענין הפרשת המעשרות, ע"י קריאת הפרשיות העוסקות בכך בספר דברים. לפי רש"י מה שחשוב בקריאה הרצופה של המלך, היא קריאת הפרשיות בעניני המעשרות.

ג. קריאת התורה בשמיני עצרת

בגמ' במגילה לא ע"א, נאמר:

יום טוב האחרון של פסח קורין: "זיהי בשלחו" (שמות יג, יז-טו, כו), ומפטירין: "וידבר דוד" (שמואל ב כב, א-נא). ולמחר: "כל הבכור" (דברים טו, יט-טז, יז), ומפטירין: "עוד היום" (ישעיהו י, לב-יב, ו).

...בעצרת: "שבעה שבועות" (דברים טז, ט),⁷ ומפטירין: בתבוק

6. בספר כפתור ופרח פרק כה גורס בירושלמי: "על ידי שיצאו ישראל משביעית לשמינית שלא לשכח תורת מעשר".

7. מתחילים בפסוק "כל הבכור", כמו באחרון של פסח, אלא שהגמ' הדגישה את הפסוק הקשור לשבועות.

“עשר תעשר” “כי תכלה לעשר” — קריאתם בחג הסוכות

(חבקוק ג, א-יט). אחרים אומרים: בחדש השלישי (שמות יט, א-כ, יג), ומפטירין: במרכבה (יתזקאל א, א-כת, ג, א). והאידנא דאיכא תרי יומי — עבדינן כתרוייהו, ואיפכא.

(סוכות): ...יום טוב האחרון קורין: “כל הבכור” (דברים טו, יט-טז, יז) — מצות וחוקים ובכור, ומפטירין: “זיהי ככלות שלמה” (מלכים א ה, נד-סו). למחר קורין: “וזאת הברכה” (דברים לג, א-לד, יב), ומפטירין: “ויעמד שלמה” (מלכים א ה, כב-מג).

1. יו"ט אחרון של פסח, ויום טוב אחרון של שבועות

המכנה המשותף ליו"ט שני באחרון של פסח (בחול"ל) וליום טוב ראשון בשמיני עצרת בסוכות (בחול"ל), הוא קריאת כל הבכור (דברים טו, יט — טז, יז). קריאות אלו לא נהוגות בארץ ישראל כלל, מאחר שאין מקיימים יום טוב שני באחרון של פסח, וכן שמיני עצרת בא"י הוא שמחת תורה, ואז קוראים את פרשת וזאת הברכה המסיימת את התורה. הדיון בעצם הוא במנהגי קריאה בחול"ל.

ביחס לשבועות — בגאונים כבר נמצא שביו"ט שני של שבועות קוראים גם כן בכל הבכור: “בעצרת בחודש השלישי וביום שני כל הבכור”⁸.

בשבועות וכמו בכל יום טוב אחר החל בחול, מעלים חמישה קוראים (מגילה כג ע"א). הראשונים חידשו עוד שאם יום טוב שני של שבועות חל בשבת, לא רק שקוראים “כל הבכור”, אלא שגם מתחילים בפסוקים הקודמים מ“עשר תעשר” (דברים יד, כב, ואילך), וזאת כדי לאפשר העלאתם של שבעה קוראים.⁹ אמנם בספר שבולי הלקט סדר עצרת סימן רלט כתב אחרת:

יו"ט שני קורין “כל הבכור” עד סוף הפרשה. ואם הוא שבת מתחילין “כי ימכר” (דברים טו, יב), לפי שצריך להרבות בקרואין.

8. שאילתות דרב אחאי פרשת וישלח שאילתא כו. סדר רב עמרם גאון, חג השבועות.
9. מחזור ויטרי סימן שיב, שפד; ספר אור זרוע ח"ב — סימן שצא; ספר המנהגים (טירנא) חג השבועות; הרב דוד אבודרהם, ספר אבודרהם סדר תפלות השבועות ד"ה יום שני.

הרב יהודה זולדן

לא הכל הסכימו לשינויים אלו, ולפיהם תמיד קוראים ביום טוב שני של שבועות מ"כל הבכור", גם כשחל בשבת.¹⁰

ביחס לפסח, יש ראשונים שכותבים גם כאן, שאם יום טוב שני של אחרון של פסח חל בשבת, מתחילים לקרא ב"עשר תעשר", ולא "בכל הבכור",¹¹ אם כי יש הסוברים שיש לקרא "כל הבכור" גם כשחל בשבת.¹²

מ"מ נראה שהסוברים שיש להתחיל לקרא ביום טוב שני של שבועות ושל אחרון של פסח, מהפסוקים של עשר תעשר סוברים שיש לעשות כן כדי שיהיה אפשר לעלות שבעה קרואים.

2. שמיני עצרת

בדבר הקריאה של שמיני עצרת. ר' יצחק אבן גיאת, כותב בשם רב האי גאון כד:

יש שקורין "כי המצוה הזאת" (דברים ל, יא), ועדין קוראים אותו בארץ ישראל בירושלים. ויש שקוראים ברכות שב"אם בחוקית", (ויקרא כו, ג), ויש שקורין "כל הבכור", ואנו קווין "כל הבכור".¹³

עם זאת רש"י במגילה לא ע"א כותב אחרת:

קורין כל הבכור — אלא שמתחילין עשר תעשר לפי שיש באותה

10. כמו הגאונים (לעיל הע' 6); ספר האורה חלק א' [עה] סדר פרישיות של שבועות; הרמב"ם בהל' תפילה יג, ט; טור ושו"ע או"ח סימן תצד, ב, על אף שכותב כן ביחס לאחרון של פסח וסוכות. המגן אברהם שם ס"ק א, מציין שאם חל בשבת קורא מ"עשר תעשר".

11. סידור רש"י סימן תמג; ספר כלבו סימן כ; ספר המנהגים (טירנא) חג הפסח ד"ה ביום ח'; טור ולבוש אורח חיים סימן תצ.

12. ספר העיטור — עשרת הדיברות הלכות מצה ומרור דף קלו עמוד ב; רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים יג, ה,

13. ר' יצחק אבן גיאת, שערי שמחה, א, עמ' קיז. מובא באוצר הגאונים למגילה לא ע"א (עמ' 62). דברי רב האי הובאו בספר האשכול (אלבק) הלכות קריאת התורה דף סו עמוד א-21, ואף בעל האשכול סובר כך. ראשונים נוספים סברו שיש לקרא מכל הבכור: רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים יג, יב; ראבי"ה ח"ב — מסכת מגילה סימן תקצה טוען שלפנינו מחלוקת בבלי וירושלמי, ולירושלמי קוראים מכל הבכור, ולבבלי "מצות וחוקים ובכור" "ופליאה היא שאנו מניחין הבבלי וסומכין על הירושלמי". ספר שבולי הלקט סדר חג הסוכות סימן שעב.

”עשר תעשר” “כי תכלה לעשר” – קריאתם בחג הסוכות

פרשה מצות וחוקים הרבה הנהוגות בחג באותו זמן, שהוא זמן אסיף, ועת שהעניים צריכין לאסוף מאכל לביתם. ועוד יש באותה פרשה: מצות מעשר עני, ומצות נתון נתון, ופתוח תפתח, והענק תעניק לעבד עברי, ושילוח חפשי, והעבט תעביטנו.¹⁴

מדברי רש”י הללו מובן שהנהגה זו היא בין אם יום טוב שני של אחרון של סוכות חל בחול או חל בשבת. כאן יש סיבה ערכית – חינוכית, ולא בשל צורך להגדיל את מספר הפסוקים על מנת לאפשר לשבעה קרואים לעלות. ימי סוכות הם בזמן האסיף, ובפסוקים הללו כתובים מצוות הקשורים למתנות עניים, ובכלל ליחסים שבין אדם לחברו – יחס לעבד עברי, ויחס שבין לוח ומלוה.¹⁵

יושם לב שבגמ’ שם נאמר שביום טוב אחרון של סוכות ”קורין כל הבכור מצות וחוקים ובכור”. ובשל כך כתב רש”י: ”מתחילין עשר תעשר לפי שיש באותה פרשה **מצות וחוקים הרבה** הנהוגות בחג באותו זמן”.¹⁶

כך הסביר גם במחזור ויטרי סימן שפד:

ובפרשת היום עשר תעשר היא. בין שחל להיות בשבת בין בימי השבוע. שכך שנינו בשמיני עצרת: ”מצות וחוקים ובכור”. ומחמת מצות הענקה. דכי קאי בפסח ביום טוב האחרון קרי ליה תנא כל הבכור בהדיא. ש”מ דחג דזמן אסיפא היא. ורישא דשתא לחינוך שמיטין ויובלות. הזקיקו רבותי’ להוסיף על כל הבכור עשר תעשר. להכריז על המעשרות. וחוקי שמיטות. ולצוות הענקת עבד ופתיחת יד לאביונים. היינו דכת’ מצות וחוקים ובכור.

14. הרב צבי יהודה קוק, גליון הש”ס למגילה שם וסוף ברור הלכה עמ’ טו, מסביר מדוע רש”י לא מנה את סדר המצות לפי סדר המקראות.

15. ע’ פליישר, ”פרשת עשר תעשר וקריאתה בימות החג לפי מנהגות ארץ ישראל”, תרביץ, לו (תשכ”ז), עמ’ 116-155. לפיו, בא”י נהגו לקרא פרשת עשר תעשר בשבת חול המועד פסח וסוכות, זאת בשל הדרשות שבפסיקתא דרב כהנא. כבר העיר על דבריו י’ תבורי, מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, עמ’ 129, שקשה לראות בדרשות אלו רמז לקריאה בחול המועד.

16. ראה את הסברו של הרב יעקב עמדין שו”ת שאילת יעבץ חלק ב סימנים קצח-קצט, על דברי רש”י. אמנם יש נוסחאות בגמ’ בהן לא כתוב ”מצות וחוקים ובכור”. כך למשל מציין הר”ן (במגילה יא ע”א ברי”ף). ראה עוד בדקדוקי סופרים במגילה לא ע”א.

הרב יהודה זולדן

לפיו, בפסח נאמר בגמ' שיש לקרא כל הבכור, ואילו כאן נוסף שיש לקרא: "מצות חוקים ובכור". הוא הוסיף עוד שגם הפיטנים כתבו פיוט מיוחד לשמיני עצרת של סוכות:

ומחמת חידוש הפרשה וחיבת המעשר ייסדו לו פייטנין קרובה מיוחדת. היא [איום] אמצה עשירייה. ושוררו עליו קיבוץ עשרונות ועשיריות המצויינין בתורה על פי הלכות ואגדות. ורמז המייסד בסילוק פרשה זו נקראת שתי פעמים בשנה. אחת של ראה אנכי. ואחת בשמיני עצרת. וכך התחיל. השקיפה ממעון קדשך מן השמים. וברך משנני עשר פעמיים: ובדורו של קלירי עמד המשורר ואחז בידו שער יסודו לפיוט.¹⁷

והוא חוזר ומפרט את טעם הקריאה מעשר תעשר, ומציין שיש חולקים על כך:

אבל בסוכות ביום שמיני ספק שביעי מתחילין עשר תעשר בין בחול בין בשבת. מפני שיש בה מצות וחוקים ובכור, נתינת מעשרות וחילוק מתנות לעניים שמפורשין בה. ובסוכות עת הבציר ועת האסיף הוא. וכדי להשמיע ולהזכיר חוקי הפרשה כדי שיחלקו לעניים ויתמכו האביונים נהגו לאומרה.

ויש חולקין בדבר. ואומ' שאין צריך להתחיל אלא בכל הבכיר. אך אין ממש בדבריהם. דקאמר' במגילה פ' בני העיר. ביום שמיני של חג מפטירין במצות וחוקים ובכור. ובכור תרתי משמע. בכור. כל הבכור. ומצות וחוקים דעשר תעשר. ומצינו ראייה לדבר שר' אליעזר בירבי קליר יסד קרובה על פרשת עשר תעשר. בסוכות. מה שלא יסד בשאר רגלים. ועוד יסד בקרובה פרשה זו בסילוק. ונשנית בשנה שתי פעמים. כלומר חוק הוא ולא יעבר. שתהא נקריית ב' פעמים אחת במקומה לשבתה. ואחת לסוכות ביום שמיני של חג.

הוא כותב שזו הסיבה בגללה קוראים פרשה זו בסוכות, ואמנם הסוברים שמתחילים מ"כל הבכור", יסברו שקוראים פסוקים אלו בגלל שנאמר בהם:

17. מופיע גם בסידור רש"י סימן שו.

“עשר תעשר” “כי תכלה לעשר” — קריאתם בחג הסוכות

“והיית אך שמח” (דברים טז, טו). ואמרי' בפ' בכל מערבין (פסחים ע"א), לרבות ליולי יום טוב האחרון של חג לשמחה.¹⁸ וממשיך שיש שפירשו אחרת את הגמ':

והרב ר' חיים כהן בר' חננאל פ' מצות וחוקים ובכור. מצות — אלה המשפטים, שהן גופי מצות ודיניו. וחוקים — אם בחקתי, שהן קבלת מצות ותוכחות. ובכור — כל הבכור. ופ' או מצות, או חוקים, או בכור. ואנו לאפוקי נפשינן מפלוגת' קרינן בעשר. וכל הבכור. אע"פ שבירושלמי מצא הרב סייג לדבריו. וכן עמא דבר.

ופירוש ר"ת דומה לרש"י:

ור"ת פ' לכך מתחילין מעשר תעשר. לפי שיש באותה פרשה מצות וחוקים הרבה שנוהגות באותו זמן. שהוא זמן האסיף. ועת שהעניים צריכין לאסוף מאכל ביתם. ויש באותה פרשה מצות מעשר עני. ומצות נתן תתן. פתח תפתח. הענק תעניק. העבט תעביטנו. ומוציאין שתי תורות וקורין ה' בפרשת עשר תעשר. ואם שבת הוא קורין בה ז'. והמפטיר קורא בפנחס. ביום השמיני עצרת. וקורין בנביא ויהי ככלות שלמה (מלכים א ח). עד וכפיו פרושות השמים. מתוך האמור בו ביום השמיני שלח את העם:

לפיו, תמיד יש לקרא מפרשת עשר תעשר. ביום חול יעלו חמישה קרואים ובשבת שבעה קרואים. כשיטה זו של רש"י, כתבו עוד ראשונים.¹⁹

ראשונים אחרים הסכימו גם הם שיש לקרא מעשר תעשר אך רק אם שמיני עצרת חל בשבת, ונראה שהנימוק תואם לנהוג בפסח ושבועות. כך כתב בספר העיטור:

ביו"ט אחרון של חג קורין במצות חקים ובכורות. ויש מקומות שמתחילין עשר תעשר שהיא זמן אסיפה ועוד טעם אמרו מפני מה מתחילין מפני שיש בו המצוה הזאת. ויש שקורין כל הבכור.

18. כך כותב גם בספר כלבו סימן כ ד"ה יום שמיני.

19. ספר המכילים ד"ה סדר תפלת סכות (המתחיל סמוך להערה תקכז); ר"ן בחידושו למגילה לא ע"א. הטור באו"ח תרסח מציין מנהג זה; ספר המנהגים (טירנא) שמיני עצרת; לבוש שם ס"ק ב; מגן אברהם שם ס"ק ד, ומ"ב שם ס"ק יב.

הרב יהודה זולדן

ומנהגינו כל הבכור. ואין אנו קורין עשר ונעשר אלא כשחל בשבת.²⁰

מ"מ לשיטת רש"י ולראשונים נוספים יש לקרא בשמיני עצרת מ"עשר תעשר", וביום טוב שני (תשיעי), יש לקרוא "וזאת הברכה". בארץ ישראל בה שמיני עצרת ושמחת תורה הם ביום אחד, קוראים "וזאת הברכה" בלבד. יוצא אם כן שקריאת "עשר תעשר" היא רק לבני חו"ל, ולכאורה לא שייך אצלם זמן אסיף ונתינת מתנות עניים כמו מעשר עני? החיד"א בברכי יוסף או"ח סימן תרסח, ב, בשירי ברכה, כותב שכשנהגו בארץ ישראל לסיים את התורה כל שלוש שנים קראו בארץ "כל הבכור", ודהיינו כאמור בגמ', ללא התוספת בראשונים לפיהם החלו ב"עשר תעשר", אך משנהגו לסיים את התורה בכל שנה, החלו לקרא "וזאת הברכה".²¹

ד. השיר של הלויים במקדש בסוכות

ביטוי נוסף לכך שהיו מעוררים את הציבור בענין המעשרות, נמצא גם בשיר שהלויים היו אומרים במקדש בחג הסוכות. כך נאמר בגמ' סוכה נה ע"א:

תניא: בחולו של מועד, בראשון מה היו אומרים? "הבו לה' בני אלים" (תהלים כט), בשני מה היו אומרים? "ולרשע אמר אלקים" (תהלים נ), בשלישי מה היו אומרים? "מי יקום לי עם מרעים" (תהלים צד), ברביעי מה היו אומרים? "בינו בווערים בעם" (תהלים צד), בחמישי מה היו אומרים? "הסירותי מסבל שכמו" (תהלים פא), בששי מה היו אומרים? "ימוטו כל מוסדי ארץ" (תהלים פב). ואם חל שבת באחד מהם — ימוטו ידחה.

20. ספר העיטור — עשרת הדיברות הלכות הלל דף צה עמוד ב; הרשב"א והמאירי במגילה לא ע"א; ספר כלבו סימן כ ד"ה יום שמיני; אבודרהם עמ' רצט; מנהיג עמ' תיב; רבינו ירוחם — תולדות אדם וחווה נתיב ח חלק ה דף סא טור א; ספר האגור הלכות אתרוג סימן אלף ל; טור וש"ע או"ח סימן תרסח, ב; הגהות מימוניות על רמב"ם הל' תפילה יג, יב; כף החיים שם ס"ק כה. אמנם יש מקומות בחו"ל בהם נהגו גם בשמיני עצרת לקרא וזאת הברכה. ראה: שו"ת מבי"ט ח"ב סימן קכט.

21. ראה: הרב אלתר הילביץ, "על הקריאה בשמיני עצרת ושמחת תורה", חקרי זמנים א עמ' רמח-רנא.

”עשר תעשר” “כי תכלה לעשר” — קריאתם בחג הסוכות

רש”י בסוכה מז ע”א ד”ה שיר, מזכיר את השירים שהלויים היו אומרים בסוכות וכותב:

שיר של חג מפורש בהחליל ולקמן סוכה נה, א: בינו בוערים בעם כו' הבו לה' — כולן רמוזים על עסקי מתנות עניים, מפני שזמן אסיפה הוא, ועת ליתן לקט שכחה ופאה ומעשרות, שישמעו מפרישים ויפרישו בעין יפה.

ואכן בסוגיה העוסקת בשיר הלויים בסוכות, מפרט רש”י בסוכה נה ע”א על השיר הנאמר ביום הרביעי:

ולמחר בינו בוערים בעם — מפני שעכשיו זמן מתנות עניים, שהוא זמן אסיף, זמן לקט שכחה ופאה, ומעשר עני, וכשמגיעין ימים האחרונים, שהן קרובים לפרוש ולשוב לבתיהם קורין לפניהן, להוכיחם שיעשרו כראוי, ואף על פי שהמעשרות בצנעה, ולא יאמרו: מי רואנו ומי יודענו, לכך אומר בינו בוערים בעם — שאומרים בלבם: מי יגיד מעשינו הנוטע אזן הלא ישמע אם יוצר עין הלא יביט היוסר גוים הלא יוכיח וגו' עד מי יקום לי.

וכך גם בשיר של היום הששי:

ימוטו כל מוסדי ארץ — במזמור אלהים נצב בעדת אל, ואומרים כל המזמור על שם שכתוב בו עני ורש הצדיקו — אלו מעשרות, שכך הוא נדרש בחולין: צדק משלך ותן לו, בפרק הזרוע וקלד, א, לא ידעו ולא יבינו ומי שאינו נותן לבו להבין לכך בחשכה יתהלכו — זו מיתה, כדתנן (אבות פ”ה מ”ט): בארבעה פרקים הדבר מתרבה כו' במוצאי החג שבכל שנה מפני גזל מתנות עניים — וגורם קללה לעולם ורעבון שימוטו כל אפסי ארץ.

לפי רש”י השיר של הלויים בסוכות מכוון אף הוא למטרה זו, לקרוא ולעורר לנתינת מתנות עניים, עם תחילת שנת המעשרות, ובתקופה של חג האסיף.